

Αυτονομία: Ο Σαντ ενάντια στον Καντ

Pravesh G. Jung

Department of Humanities and Social Sciences, IIT Bombay, Mumbai, India.
pgjung@iitb.ac.in

Όσον αφορά τον Μαρκήσιο ντε Σαντ, η «σκοτεινή» του προσωπικότητα έχει συμβάλει σημαντικά στην απαγόρευση των έργων του και κατά συνέπεια του έχει εξασφαλίσει την εικόνα της κοινωνικής απειλής. Σε γενικές γραμμές, τον συνδέουμε κυρίως με το σεξ, τον πόνο και τη βία, και ιδιαίτερα με το σεξουαλικό φετίχ του σαδισμού. Όσοι είναι πιο επιεικείς μαζί του, συμπληρώνουν με συμπάθεια ότι πρέπει να κατανοήσουμε τα έργα του ως αναπόφευκτα προϊόντα του ψυχολογικού τραύματος ενός ανθρώπου που έζησε είκοσι επτά χρόνια φυλακισμένος. Υπάρχουν, βεβαίως, και εκείνοι που αναγνωρίζουν ότι η οπτική του Σαντ για τη βία, σε ένα βαθύτερο επίπεδο, αφορά την ανθρώπινη ελευθερία. Συνολικά, η συνηθισμένη ετυμηγορία είναι πως η πορνογραφική βία του ή η βίαιη πορνογραφία του δεν περιέχει αρκετό βάθος ώστε να αξίζει να συμπεριληφθεί σοβαρά είτε στον λογοτεχνικό είτε στον φιλοσοφικό κανόνα. Η παρούσα εισήγηση διαφωνεί με αυτές τις απεικονίσεις του Σαντ και προσπαθεί να τον παρουσιάσει υπό ένα εναλλακτικό φως, το οποίο αναδεικνύει τη φιλοσοφική του αξία.

Εκκινώ λοιπόν κάνοντας μια προσπάθεια να αποκαταστήσω τη φαινομενική γοητεία του Σαντ με τον «πόνο», προτείνοντας ποια φιλοσοφική σημασία μπορεί να έχει στην πραγματικότητα. Η παρουσίασή μου αναδεικνύει ότι αυτό που είναι ιδιόμορφο στην απεικόνιση του πόνου και της βίας από τον Σαντ –μέσω της παρουσίασης του ακρωτηριασμού των σωμάτων– είναι πως καταφέρνει να οδηγήσει τον αναγνώστη σε μια κατάσταση αδιαφορίας και όχι *ενσυναίσθησης* για το θύμα. Δηλαδή, ο Σαντ ζητά από τους αναγνώστες του να φτάσουν σε μια κατάσταση *αδιαφορίας*, ακριβώς διεγείροντάς τους σε τέτοιο σημείο, ώστε να αναζητούν ενεργά να *ακυρώσουν* τη σχέση ενδιαφέροντος στην οποία νιώθουν ότι έχουν εμπλακεί όσο διαβάζουν τα έργα του. Έτσι, φιλοσοφικά μιλώντας, αυτό που τα έργα του Σαντ καταφέρνουν να προκαλέσουν στους αναγνώστες του είναι μια εσωτερική στροφή, η οποία οδηγεί στην πικρή αποκάλυψη της αλήθειας για την ίδια την αληθινή φύση του ανθρώπου, που είναι βουτηγμένη στο ενδεχόμενο της βίας. Με αυτή την οπτική, μπορούμε να θεωρήσουμε το εγχείρημα του Σαντ ως μια γνήσια προσπάθεια να παρουσιάσει τη *μεταφυσική του ανθρώπου*.

Έτσι, η κατηγορία της διαστροφής παρουσιάζεται ως το κλειδί εισόδου στο λαβυρινθώδες σχήμα σκέψης του Σαντ. Είναι μέσω της κατηγορίας του «διστραμμένου» που φιλοσοφεί ο Σαντ. Ο «ελευθεριάζων» ή ο διστραμμένος είναι ο Σωκράτης του Σαντ.

Η βασική θέση του Σαντ είναι ότι η αληθινή φύση της ύπαρξης καθορίζεται αποκλειστικά από την έμφυτη αρχή της γενικής κίνησης. Μιας κίνησης που δεν έχει, από μόνη της, κάποιο σκοπό ή προκαθορισμένο στόχο. Μιας κίνησης –μιας διαδικασίας *γίνεσθαι*– που δεν προϋποθέτει τελικότητα ή μια κατεύθυνση προς κάποιον συγκεκριμένο προορισμό. Εμείς, ως μέρος της ύπαρξης, είμαστε λοιπόν, πρωταρχικά δεσμευμένοι σε αυτήν την αρχή του *γίνεσθαι*. Για τον Σαντ, λοιπόν, το «να υπάρξεις» σημαίνει «να γίνεσαι». *Όχι να γίνεσαι κάτι, αλλά απλώς ένα αιώνιο*

γίνεσθαι. Είναι αυτή η αρχή του *γίνεσθαι* που χαρακτηρίζει τη θεμελιωδώς αυτόνομη φύση μας και όχι η καντιανή νοούμενη σφαίρα του καθαρού πρακτικού Λόγου, η οποία αντιλαμβάνεται αυτό το *γίνεσθαι* ως την κίνηση προς μια ύπαρξη ηθικά προσδιορισμένη, που καταλήγει σε ένα «βασίλειο σκοπών». Δηλαδή, για τον Σαντ, ο Καντ είχε δίκιο στην αποκωδικοποίηση της φύσης του αυτόνομου εαυτού ως *κίνησης*, αλλά έκανε λάθος τοποθετώντας αυτή την κίνηση μέσα σε ένα τελεολογικό ηθικό πλαίσιο. Συνεπώς, για τον Σαντ, ο Καντ έκανε το μοιραίο λάθος να τοποθετήσει την αυτονομία ως μια κίνηση του εαυτού προς τη σφαίρα του καθαρού Λόγου.

Η δυνατότητα σύγκλισης μεταξύ Καντ και Σαντ αναδύεται ακριβώς επειδή τόσο ο Καντ όσο και ο Σαντ συμφωνούν στην αξιολόγηση της αυτονομίας ως μιας *τυπικής αρχής κίνησης*. Δηλαδή, στην απεικόνιση του εαυτού από τον Σαντ, το πρωταρχικό –ή αυτό που θα αντιστοιχούσε στη νοούμενη φύση της ύπαρξής μας με την καντιανή έννοια– είναι ακριβώς αυτή η τυπική αναγκαιότητα της κίνησης. Ωστόσο, αυτή η τυπική αναγκαιότητα της κίνησης, στον Καντ, είναι μια κίνηση προς το *καθήκον*, δεδομένης της καντιανής επιμονής σε έναν *a priori* ηθικό σκοπό, ενώ στον Σαντ αναδιαμορφώνεται ως αναγκαιότητα κίνησης προς την *υπέρβαση*, αφού η ύπαρξη δεν έχει κανέναν εκ των προτέρων σκοπό. Έτσι, για τον Σαντ, η *υπέρβαση* είναι ένα τυπικό χαρακτηριστικό του εαυτού και, κατά συνέπεια, είναι ουσιαστικά «καθολική» ακριβώς με την καντιανή έννοια.

Έτσι, παρόλο που αυτό το οποίο καθιστά την εκδήλωση μιας συγκεκριμένης πράξης υπέρβασης ιδιαίτερη, ή ακόμη και *ενική*, είναι η υλικότητά της, το τυπικό θεμέλιο της δυνατότητας αυτών των εκδηλώσεων έγκειται, παρ' όλα αυτά, στο πρωταρχικό και τυπικό γνώρισμα της *κίνησης* του αυτόνομου εαυτού. Δηλαδή, η υλικότητα μιας πράξης διαστροφής, που εκδηλώνεται ως ψυχοπαθολογική κατάσταση, είναι απλώς το φαινόμενο μιας τυπικής συνθήκης του αυτόνομου εαυτού. Συνεπώς, η διαστροφή, πρώτα και κύρια, στον Σαντ, αποτελεί τη *μορφή της υπέρβασης*.

Η καντιανή πίστη στην απριωρική ύπαρξη του ηθικού νόμου εντός μας, στον Σαντ, αποδεικνύεται μια αισιόδοξη κατασκευή με σκοπό να περιορίσει ακριβώς αυτό που ο εαυτός ανακαλύπτει πραγματικά εντός του, όταν στραφεί προς τα μέσα (σχέση με την απεικόνιση του πόνου και γιατί είναι σημαντική) – το εντός ως ο τόπος μιας υποβόσκουσας πρωταρχικής ορμής για κίνηση που επιδιώκει να ξεπεράσει και να υπερβεί οτιδήποτε τίθεται ως *όριο* σε αυτή τη δυνατότητα για κίνηση. Έτσι, το εντός είναι η πρωταρχική έδρα της υπέρβασης, ή αυτό που μπορούμε τώρα να χαρακτηρίσουμε ως ο τόπος της απεριόριστης «βίας». Για τον Σαντ, είναι αυτή η έμφυτη αίσθηση βίας –της υπέρβασης– και η απαίτηση για τον κορεσμό της που αποτελεί το πρωταρχικό κάλεσμα της ύπαρξης αυτής καθαυτής και, επομένως, και της ανθρώπινης ύπαρξης.

Για τον Σαντ, ο εαυτός στην αληθινή του φύση δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια αυθόρμητη δύναμη υπέρβασης, της οποίας η σωματική φαινομενικότητα αποτελεί το αναπόσπαστο μέσο μέσω του οποίου εκφράζεται αυτή η νοούμενη όψη. Με άλλα λόγια, η διαστροφή, μέσα στο πλαίσιο της θέσης του Σαντ, δεδομένης της τυπικής φύσης της αυτονομίας μας, πρέπει αναγκαστικά να εκφράζεται ακριβώς *μέσω* και *εντός* της φαινομενικότητας της ύπαρξής μας ως όντων μέσα στον κόσμο και του κόσμου. Κατά συνέπεια, η ελευθερία ως αυτονομία αποτελεί και τον τρόπο συμμετοχής μας στην πρωταρχική αρχή της κίνησης στη *φύση*, καθώς και μια

επιβεβαίωση της αναπόφευκτης υποταγής μας σε αυτή την αρχή, αφού είμαστε επίσης σώμα και, επομένως, μέρος της φύσης.

Όπως το βλέπει ο Σαντ, η ανάκτηση της αυτονομίας του εαυτού έγκειται ακριβώς στην αποκάλυψη της επίφασης των ηθικών και θρησκευτικών μας δομών, οι οποίες αποκρύπτουν την ελευθερία μας από εμάς και μας απομακρύνουν από τη σωματικότητά μας. Έτσι, αντίθετα από τον Καντ, για τον Σαντ η ελευθερία δεν εξασφαλίζεται μέσω της κίνησής μας προς τον ηθικό νόμο. Αντιθέτως, οι προσπάθειες θα πρέπει να επικεντρώνονται στο να *απο-ηθικοποιηθούμε*, ώστε να βιώσουμε την αυθεντική ελευθερία, όπως αυτή είναι έμφυτη στη φύση μας. Έτσι, σε αντίθεση με τον Καντ, ο Σαντ θεωρεί δεδομένο ότι η *ελευθερία* είναι ήδη μια *πραγματικότητα*, εφόσον είμαστε εκ φύσεως ήδη ελεύθεροι.

Σε αυτό το πλαίσιο, κατανοούμε ότι ο ελευθεριάζων του Σαντ δεν ενδιαφέρεται για την πράξη της βίας *καθ'εαυτήν* ούτε για την ωμή υποδούλωση του «άλλου» ως τέτοιου. Αντίθετα, ο «άλλος» στον Σαντ μετατρέπεται απλώς σε έναν μεσολαβητικό τόπο για την επιδίωξη της υπέρβασης από τον εαυτό. Ο ελευθεριάζων του Σαντ μπορεί λοιπόν να απεικονιστεί ως ένα εγώ που εκτελεί μια πράξη υπέρβασης των δικών του ικανοτήτων υπέρβασης, *αδιάφορο* για οτιδήποτε άλλο πέρα από την αίσθηση αυτοκατάφασής του – ακόμη και μέχρι το σημείο της αυτοεξάλειψης. Για αυτόν τον σκοπό, η βία, για τον Σαντ, δεν είναι μια πράξη που *καθ'εαυτήν* εξασφαλίζει την ηδονή. Η ηδονή εξασφαλίζεται αντιθέτως μέσω της πράξης της υπέρβασης, η οποία υλοποιείται ως πράξη βίας. Συνεπώς, οι χαρακτήρες στα έργα του Σαντ δεν εμπλέκονται ποτέ πραγματικά με έναν «άλλο» ως *τέτοιο*.

Η θέση μου είναι ότι ο Σαντ αποκαλύπτει τη θρησκεία και την ηθική μας ως φάρσα, με σκοπό να μας βοηθήσει να δούμε την επείγουσα ανάγκη να εναρμονιστούμε με την αυθεντική, αυτόνομη φύση μας –την ελευθερία μας– και τι αυτό συνεπάγεται για τη δική μας ερμηνεία της κοινωνικής/ηθικής τάξης.

Ο Σαντ επιδιώκει να αποκαλύψει ότι η πίστη μας στην αδιαμφισβήτητη σφραγίδα της αυτονομίας ως πρωταρχικού γνωρίσματος του ελόγου, ηθικού εαυτού –όπως αυτή καταδεικνύεται από τον Καντ και εκθειάζεται από τους Διαφωτιστές– έρχεται απλώς σε αντίθεση με την πίστη μας σε έναν εκ των προτέρων ηθικό κόσμο. Έτσι, όπως το βλέπει ο Σαντ, το εγχείρημα του Διαφωτισμού πρέπει να επιλέξει μεταξύ δύο αμοιβαία αποκλειόμενων επιλογών: της αυτονομίας του εαυτού ή της δεδομένης ηθικής/κοινωνικής τάξης. Σύμφωνα με την ανάλυση του Σαντ, η μη αναγνώριση αυτής της θεμελιώδους επιλογής μάς έχει οδηγήσει στο να υιοθετήσουμε και να ασπαστούμε εσκεμμένα και τις δύο αυτές αντιφατικές απαιτήσεις. Είναι υπό το βάρος της προσπάθειας να ζήσουμε αυτή την αντίφαση που καταφέραμε να μετατρέψουμε την ύπαρξή μας σε μια αβάσταχτη κατάρρα.

Κατά συνέπεια, η ανακάλυψη του αυτόνομου εαυτού από τον Σαντ δεν έχει πανηγυρικό χαρακτήρα αλλά σκοπός του είναι να μας προειδοποιήσει. Προκαλεί μια ουσιαστική ανησυχία για την αδυναμία μας να δούμε και να αναγνωρίσουμε την αληθινή εικόνα του αυτόνομου εαυτού μας ως του τέρατος που ουσιαστικά είμαστε. Είναι μια τολμηρή απόπειρα, αν και αντισυμβατική, να αναδείξει τη φτώχεια των δομών του ορθολογικού μας στοχασμού, όσον αφορά την αδυναμία τους να κατανοήσουν την αυτονομία του εαυτού, τον οποίο απελευθερώσαμε δίκαια από τα ψέματα και τις δεισιδαιμονίες. Η έκκληση του Σαντ, επομένως, είναι να μας ωθήσει

να φιλοσοφήσουμε πάνω στις δυνατότητες να ζήσουμε ως «διστραμμένοι» σε αυτή τη νέα εποχή της «Διαφωτισμένης Δημοκρατίας», ενώ παραμένουμε πιστοί στις απαιτήσεις της αυτονομίας για κίνηση/υπέρβαση/διαστροφή. Έτσι, για τον Σαντ, αυτό που χρειαζόμαστε επειγόντως είναι μια φιλοσοφία που να λειτουργεί μέσω αυτής της «διαστροφής» – μια φιλοσοφία που μας επιτρέπει να υπερβούμε όλες τις παραδοχές περί ηθικής εκ των προτέρων που παγιδεύουν τη φιλοσοφική σκέψη. Σε αυτό, ο Σαντ ουσιαστικά εγκαινιάζει τη δραστηριότητα του φιλοσοφείν μέσω της διστραμμένης δύναμης της αυθορμησίας του καντιανού αυτόνομου εαυτού – δηλαδή, παρουσιάζει τη φιλοσοφία ως έναν λόγο για/της διαστροφής.

Βιογραφικό

P. G. Jung is a faculty member at the Department of Humanities and Social Sciences, IIT Bombay. His area of research and publications explore the historical tracing of philosophical concepts and the problems concerning philosophy of language and values. Apart from the research articles that he has authored, he is also the co-editor of *Cultural Ontology of the Self in Pain* (Springer, 2016), *Teaching in Unequal Societies*, (Bloomsbury, 2020). He is the co-author of *Understanding Money: Philosophical Frameworks of Monetary Value* (Routledge, 2022). His last monograph, *Three Formulations of Autonomy: Kant Sade, Nietzsche* (2024), is published by the Indian Institute of Advanced Study.